

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

УДК [130.2+7] : 141.78

*Алфорова Зоя Іванівна,
доктор мистецтвознавства, професор,
декан факультету кіно-, телемистецтва
Харківської державної академії культури
al55@list.ru*

**ПОВЕРНЕННЯ ДО НЕЛОКАЛЬНОСТІ:
ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ «ЗСУВИ»
В КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ**

Проаналізовано публікації, в яких досліджено взаємозв'язок між змінами в парадигмах розвитку європейської цивілізації та необхідністю оновлення методологічних засад у сучасному культурологічному та мистецтвознавчому науковому дискурсах. Розглянуто особливості пост-постмодернізму як новітньої соціокультурної ситуації. Охарактеризовано причини неможливості опису новітніх процесів у культурі та мистецтві інструментарієм постмодерністського й синергетичного дискурсів. Описано нові концепції осмислення пост-постмодерних процесів. Виявлено, яких методологічних засад і процедур потребує культурологія та мистецтвознавство в ситуації пост-постмодернізму, де базовою стає нелокальність процесів.

Ключові слова: пост-постмодернізм, культура, мистецтво, нелокальність, культурологія, мистецтвознавство.

Алфорова Зоя Іванівна, доктор искусствоведения, профессор, декан факультета кино-, телеискусства Харьковской государственной академии культуры

Возвращение к нелокальности: о методологическом «сдвиге» в культурологии и искусствоведении

Проанализированы публикации, в которых исследуется связь между изменениями в парадигмах развития европейской цивилизации и необходимостью обновления методологических оснований в современном культурологическом и искусствоведческом научном дискурсах. Рассмотрены особенности пост-постмодернизма как новейшей социокультурной ситуации. Охарактеризованы причины невозможности описания новейших процессов в культуре и искусстве инструментарием постмодернистского и синергетического дискурсов. Описаны новые концепции осмысления пост-постмодернистских процессов. Вывявлено, какие методологические основания и процедуры требуют культурология и искусствоведение в ситуации пост-постмодернизма, в которой базовой становится нелокальность процессов.

Ключевые слова: пост-постмодернизм, культура, искусство, нелокальность, культурология, искусствоведение.

Alforova Zoya, D.Sc.in Arts, professor, Dean of the TV and Cinema Art Faculty, Kharkiv State Academy of Culture

Returning to non-locality: the methodological «shift» in cultural studies and art criticism

The author analyzes the publications that study the relationship between the changes in the paradigms of the development of European civilization and the need to update the methodological

foundations in the contemporary scientific discourse of art criticism and cultural studies. The specific features of post-postmodernism as a contemporary social and cultural situation are considered. The author outlines the reasons for the impossibility of describing the latest processes in culture and arts with the tools of postmodern and synergetic discourse. A new comprehension of the concept of post-postmodern processes has been described. The author has found out what methodological foundations and procedures cultural studies and art criticism require in the situation of post-postmodernism, where the non-locality of processes becomes the core.

Keywords: post-postmodernism, culture, art, non-locality, cultural studies, art criticism.

Постановка проблеми. Протягом останнього століття в європейській цивілізації відбулися стрімкі парадигмальні зміни: класичний тип мислення доби модерну змінив на початку ХХ ст. неklasичний, а з другої половини ХХ ст. – постнеklasичний. Починаючи з 60–70-х рр. ХХ ст., формувалася соціокультурна ситуація, яку пізніше, за визначенням Ж.-Ф. Ліотара, названо «станом постмодерну». Закінчення, «смерть» так званих «суперзасад» (онтологічних, аксіологічних, гносеологічних та ін.) попереднього цивілізаційного розвитку потребувала пошуку нових, отже, постмодерн (або постмодернізм) сформував чимало «дрібних» методологій, які виявилися підґрунтям дослідження різних аспектів цієї розмаїтої у своїх проявах соціокультурної ситуації.

«Програма» ризомність, еклектизм, «смерть Автора», налагодження на гру та «некоректне мислення», диз'юнктивність, заперечення будь-якого тотального дискурсу, визнання відносності будь-яких цінностей стає основою принципово іншого, неklasичного етапу в розвитку науки. Цей етап характеризується усвідомленням ілюзорності уявлень про неосяжні можливості наукового знання, визнанням неповноти будь-якого дискурсу, відносності та принципового неусунення суб'єкта від результатів наукового пізнання.

Відомо, що визнання конвенціональності цінностей, настанов і норм зробило постмодерністські методологічні засади доволі відкритими, готовими до діалогу, уможливило виникнення міждисциплінарних зв'язків між несумісними до цього сферами наукового знання. Фактично, постмодернізм об'єднав дві непомірявані раніше стратегії пізнання та наукового мислення: розсіювання і синергію.

Водночас постмодерні методологічні засади «в принципі відхрещувалися від будь-якого достовірного результату й об'єктивності» [1, 12]; антираціональність, несуголосність та трансгресивність виявилися сутнісними ознаками постмодерністського дискурсу. Постмодерн, певним чином ставши апогеєм конструктивістської доби, довів текстоцентричність до певної кульмінаційної точки, коли елемент тексту – знак – був позбавлений своєї «референційної функції»: тобто текстуальність позбавляється остаточного зв'язку з емпіричною реальністю і вже не може віддзеркалювати дійсність. Текст як надскладна семіотична система залишається існувати сам заради себе, а істинним змістом дискурсу є лише інші дискурси («Поza текстом більше нічого не залишається», – саме так, як відомо, це прокоментував Ж. Дерріда [4, 318]). Його підтримує і Н. Маньковська: «Неklasична онтологія руйнує систему символічних протилежностей, дистанціюючись від бінарних опозицій: реальне – уявне, первинне – вторинне, stare – нове, суб'єкт – об'єкт. Суб'єкт як центр системи уявлень та джерело

творчості розсіюється, його місце посідають несвідомі мовні структури, анонімні потоки лібідо, машинність «виробництва, що бажає» [7, 19–20].

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що в науковому дискурсі намітилися певні зрушення і відхід від засад постмодерну. В останню чверть ХХ ст. синергетичні методологічні засади розпочали домінувати над деконструктивними концепціями та методологіями. Праці І. Пригожина, І. Стенгерса, І. Прангішвілі, Г. Хакена й ін. [5; 8; 11] визначили певну зміну акцентів в осмисленні дискурсивних процесів у західному науковому мисленні.

Проте і синергетична методологія виявилася обмеженою в пізнанні надскладних соціокультурних відносин сучасного етапу розвитку цивілізації. Отже, актуальною стає проблема переосмислення методологічних засад розвитку гуманітарного знання (насамперед культурологічного і мистецтвознавчого) на сучасному етапі.

Мета статті – дослідити основні тенденції змін методологічних основ гуманітарного знання (культурологічного та мистецтвознавчого) на сучасному етапі.

Методологія дослідження основана на методах, розроблених у працях Н. Маньковської, Е. Азроянца, І. Данилевського та ін. [2; 3; 7].

Поширення в останню чверть ХХ ст. синергетичної концепції І.°Пригожина в гуманітарному науковому дискурсі, на наш погляд, викликано кількома причинами: по-перше, певною вичерпаністю концепцій деконструкції (Ж. Бодрійя з його концепцією апокаліптичного підходу, визнання катастрофічними процесів відчуження у смисловій сфері; Ж. Дельоза з концепцією хаоскосмосу, з визнанням тільки двох начал творення: шизоїдного творчого становлення та параноїдального начала порядку й ін.); по-друге, прагненням зрозуміти механізми, завдяки яким система, що розпадається, може врятувати себе; по-третє, явним домінуванням об'єднувальних тенденцій у практиці існування будь-яких систем (природних, технологічних тощо).

Синергетика дозволила створити «сито», яке відокремлювало головні фактори існування системи від другорядних [9, 17], тобто спромоглася врятуватися від стрімкої деієрархізації наукового знання. Подолавши наслідки хаотизації, синергетика визначила важливість відмови від пріоритетності концепції лінеарності розвитку системи, наполягаючи на тому, що в стані свого укладення, система переходить на режим нелінійного розвитку, це дозволяє їй зберегти свою основу. І, основне: вивчаючи механізми самоорганізації надскладних систем, апологети синергетики звернули увагу не тільки на значимість процесів трансгресії (яка розпочинає свою дію у визначених «точках біфуркації»), на необхідність відмови від простої бінарності у визначенні рушійних сил розвитку на користь тріадності, але й на важливість локалізації досліджуваного предмета. Сама синергетика розпочала розглядати будь-яку надскладну систему як сукупність малих підсистем, пояснюючи при цьому, що різниця в методологічних засадах вивчення цих підсистем шкодить узагальненню знання про всю надскладну систему.

Певне «перевідкриття» синергетикою принципів спостережності, відповідності та додатковості і перетворення їх на інтерсуб'єктивні принципи комунікації [9, 19] підготували осмислення подальшого розвитку європейської

цивілізації в добу пост-постмодерну. Багато хто з експертів вважає поняття «пост-постмодернізм» перехідним, багатозначним за змістом (використовують також терміни «псевдомодернізм», «цифромодернізм» і «метамодернізм»). Термін «псевдомодернізм» увів англієць А. Кірбі в статті «Death of postmodernism and beyond» (2006), але пізніше замінив його на «цифромодернізм» у книзі «Digimodernism». Термін «метамодернізм» є «винаходом» Тимофія Вермолен та Робіна ван дер Аккера («Notes of Metamodernism») (2010).

Основним завданням «пост-постмодернізму» вбачалося не відновлення референтних зв'язків з емпіричною (й іншими) реальностями, а відтворення перцептивних і культурних пластів інформації. Але, оскільки кількісно та якісно ці пласти виявилися надмасивними, пост-постмодернізм актуалізував поняття «гіперреальність» як одне з основних. Пориваючи з текстуальністю й інтертекстуальністю постмодернізму, новітня цивілізаційна соціокультурна ситуація оперує віртуальними й інтерактивними артефактами, які «є комп'ютерними двійниками дійсності», елементами «ілюзорно-почуттєвої квазіреальності» [7, 23].

Постмодерністські судження про художню форму як «відкриту систему» заміщуються судженням про «мультипливи», а діалог – «полілогом користувача з комп'ютерною картинкою» [там само, 23]. Мультипливи новітньої «гіперреальності» повертають науковців до проблеми осмислення певної нелокальності в системі, де основними є не тексти, а віртуальні артефакти.

У 2002 р., ґрунтуючись на працях російськомовних дослідників віртуальстики (М. Вашкевича, Р. Гаріфулліна, О. Генісаретського, Д. Іванова, В. Нечитайло, М. Носова, М. Опенкова, Ю. Осипова й ін.), вітчизняний філософ Е. Смерічевський у своєму дослідженні дійшов висновку, що «віртуальна реальність як новітня властивість інформаційної цивілізації має інтегративний потенціал глобального масштабу» [10, 19], а 2004 р. Д. Деннет, аналізуючи взаємодії «мультипливів» і людської психіки, звернув увагу на те, що у «віртуальних світах» панує ідеальна впорядкованість, яка, проте, патернізована [3]. Поставало слухне питання: якщо система передбачувано потерпала від множинності певних впливів на неї (частково ці впливи виявлялися випадковими), як можна передбачити прикінцевий стан такої системи?

За рік у науковому дискурсі виникла квантово-нелокальна концепція І. Данілевського, скерована на осмислення «новітньої нелокальності». Він відзначає: якщо в синергетиці «найменша відмінність у початкових умовах положення системи сприяє принциповій неможливості передбачення шляхів її розвитку» (що корелює з постмодерністською тезою У. Еко про «відсутні структури», «то в межах квантової нелокальності невеличкі відхилення від початкового стану викликають лише невеличкі відхилення від передбачуваного кінцевого» [2, 257–258].

У 2007 р. О. Яшин, не відкидаючи синергетичну тріадність «мислення – віртуальна реальність – «паралельні світи»», вказує на взаємозумовленість емпіричної та віртуальної реальності. «Здійснити процес актуалізації дійсного з віртуальним може тільки людина», – вказує дослідник [12, 10].

Підсумовуючи певні наслідки вказаного парадигмального зрушення в науковому знанні початку ХХІ ст., можна погодитися з С. Єрохіним щодо того, що ці зрушення відбулися від «недетермінованості, незворотності, нелінійнос-

ті та делокалізованості до детермінованості, зворотності, дискретності й нелокальності» [6, 140].

Якщо пристати на такий висновок, то які методологічні наслідки він матиме для культурології і мистецтвознавства на сучасному етапі?

По-перше, новітня детермінованість потребує осмислення та перекласифікації: тобто для того, щоб визнати новітні «суперзасади» розвитку культури й мистецтва, слід пройти процедуру нової типологізації культурних процесів, культурних і художніх форм, визначити новітні ієрархії в системах.

По-друге, така перекласифікація приведе до кардинального оновлення категоріального апарату культурології та мистецтвознавства, оскільки в новітній ситуації перетворення природного об'єкта на предмет мистецтва (культури) починає мати інші засади впливу на матерію.

По-третє, можливість «відчути» культуру або мистецтво не ззовні, а в самій системі культури або мистецтва (їхніх форм) завдяки просторовим ілюзіям або тактильним ефектам віртуальної реальності, перетворює глядача-автора на протагоніста. Така руйнація меж між суб'єктом і об'єктом у культурі та мистецтві (тобто спів-участь) стає механізмом вірактualізації (viractualism) будь-якого середовища. Така вірактualізація потребує методологічно нового осмислення простору та часу, оскільки кожна нова технологія руйнує попередні ритми свідомості.

По-четверте, потребує методологічних змін осмислення морфології культури і мистецтва, оскільки класичні ієрархії, некласичний та постнекласичний неієрархічні естетичні об'єкти починають мати інші засади формування і сфери синхронізованого нелокального існування.

По-п'яте, оскільки морфологія культури й мистецтва стрімко змінюється, то потребують новітньої перекласифікації культурні та мистецькі форми, які часто існують як дискретні.

Можна визначити прогностичні моделі «поведінки» систем культури й мистецтва в нових умовах.

Перша модель: існування впорядкованих «простих» культурних і мистецьких форм у надскладному середовищі за наявності комунікації (сміслових обмінів) між ними.

Друга модель: «герметизація» та «відмирання» «складних» культурних і мистецьких форм, відсутність або ускладненість комунікації. При цьому середовище розпочинає перебирати на себе функції культурної або мистецької форми завдяки потенціалу інтерактивності.

Висновки. Завершуючи тезовий огляд потенційних методологічних пошуків на сучасному етапі соціокультурного розвитку, слід відзначити, що системи культури і мистецтва перебувають на етапі певного «повернення» до впорядкованості, але ця впорядкованість є результатом кардинально нових змін в онтології, аксіології та гносеології людського існування.

Література

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма / В. Брайсон. – М. : Идея-пресс, 2001.
2. Данилевский И. В. Структуры коллективного бессознательного: квантовоподобная социальная реальность. – Изд. 2-е, испр. и доп. / И. В. Данилевский. – М. : Ком-Книга, 2003.

3. Деннет Д. Виды психики: На пути к пониманию сознания / Д. Деннет ; пер. с англ. А. Верегеникова ; под общей ред. Л. Б. Макеевой. – М. : Идея-Пресс, 2004.
4. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. – М. : Ad Marginem, 2000.
5. Евин И. А. Искусство как сложная самоорганизующаяся система : автореф. дисс. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / И. А. Евин. – М., 2009. – 26 с. – русс.
6. Ерохин С.°В. Цифровое компьютерное искусство / С. В. Ерохин. – СПб. : Алетея, 2011. – 188 с.
7. Маньковская Н. От модернизма к постмодернизму *via* постмодернизм [Электронный ресурс] / Н. Маньковская. – М. : Коллаж, ИФ РАН, 1999. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/page52528989.htm>. – Загл. с экрана.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Едиториал УРСС, 2014. – 304 с.
9. Синергетика і творчість : монографія / за ред. В.Г. Кремня. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2014. – 314 с.
10. Смерічевський Е. Ф. Інформаційна цивілізація: проблема віртуальної реальності в суспільному розвитку : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Е. Ф. Смерічевський ; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 21 с. – укр.
11. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М. : Мир, 1991. – 240 с.
12. Яшин А. А. Живая материя: Ноосферная биология (нообиология) / А. А. Яшин. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007.

References

1. Bryson, Valerie. (2001). Political theory of feminism. Moscow: Ideya-press [in Russian].
2. Danilevskiy, I. V. (2003). Structure of collective unconscious of the natural: quant social reality. Moscow: Kom-Kniga [in Russian].
3. Dennett, D. (2004). Kinds of psychiatry. On the way to understanding of the conscience. M.: Ideya-Press [in Russian].
4. Derrida, J., (2000). On grammatology. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
5. Yevin, I.A. (2009). Art as a complicated self-organized system: Extended abstract of doctor's thesis. Moscow [in Russian].
6. Yerokhin, S.°V. (2011). Digital computer art. SPb: Aleteyya [in Russian].
7. Mankovskaya, N. (1999). From modernism to post-modernism. Retrieved from <http://iph.ras.ru/page52528989.htm> [in Russian].
8. Prigozhin, I. (2014). Stengers Isabelle. Order from chaos. New Dialog of a man and nature. Moscow: Editorial [in Russian].
9. Synergy and creativity (2014). K. : In-t obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].
10. Smerichevskyy, S.F. (2002). Information civilization: the problem of virtual reality social development. Extended abstract of candidate's thesis. Donetsk [in Ukrainian].
11. Haken, H. (1991). Information and self-organization. Macroscopic Approach to Complex Systems. M. : Mir [in Russian].
12. Yashin, A.A. (2007). Living matter: Noospheric biology (neurobiology). M. : Izd-vo LKY [in Russian].